

MUSTAFA SÂFÎ EFENDİ'NİN *CİHAD-NÂMESİ*'NDE ÂYET, HADİS ve ARABİ İBARELERİN KULLANIMI*

Prof. Dr. Selami TURAN
SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
selamituran@sdu.edu.tr

Dr. Filiz DUMAN
T.C. Milli Eğitim Bakanlığı
fduman32@hotmail.com

Özet

Klasik Türk Edebiyatı'nın kaynakları arasında yer alan âyet, hadis ve Arabî ibareler, Osmanlı Devleti'nin gerçekleştirdiği gazaları, fetihleri ve zaferleri kaydeden vakanüvisler tarafından eserlerde kullanılmıştır. Cihat anlayışıyla hareket eden Osmanlının İslâmiyet'i yaymak, topraklarını genişletmek amacıyla gerçekleştirdiği gaza ve fetihlerini kaydeden tarihçiler, eserlerine âyetlerle, hadislerden deliller getirmiş ve Arabî ibarelerle eserlerini süslemişlerdir. Bir gazanın ya da fethin başından sonuna kadar anlatıldığı fetih-nâmelere alınan âyet, hadis ve Arabî ibareler; bu türde yazılan eserlerde yer alan betimlemeleri ve tahkiyeleri de zenginleştirmiştir.

Klasik Türk Edebiyatı'nda fetih-nâmeler en çok XVI. yüzyılda yazılmıştır. Mustafa Sâfi Efendi'nin *Cihad-nâme* isimli eseri de bu yüzyılda kaleme alınmış ve Padişah III. Murad'a sunulmuştur. Eserin müellifi Sâfi Efendi, sıradan bir yazar değildir. Medrese tahsili görmüş olan müellifin İslâmî kaynaklar hususunda da derin bilgisi mevcuttur. Sâfi Efendi, eserinde iki yüzün üzerinde âyet, yirmi civarında hadis ve Arabî ibare kullanmıştır. Bu kaynaklardan yapılan iktibaslar eseri tekdüzelikten çıkarmış, *Cihad-nâme*'de yer verilen olaylara bir dayanak oluşturmuştur. Bu çalışmada, Mustafa Sâfi Efendi'nin *Cihad-nâme*'sinde yer alan âyet, hadis ve Arabî ibarelerin kullanımı üzerinde durulacaktır.

Anahtar Sözcükler: Fetih-nâme, *Cihad-nâme*, Mustafa Sâfi Efendi, Âyet, Hadis, İktibas, Arabî İbare.

THE USE OF VERSE, HADITH AND ARABI PHRASES IN JIHAD-NAME OF MUSTAFA SAFİ EFENDİ

Abstract

Verses, hadiths and Arabi phrases, which are among the sources of the ancient Turkish literature, were used in the works by the history writers who recorded the wars, conquests and victories of the Ottoman Empire. Historians who recorded the ghaza and conquests of the Ottomans, who acted with the understanding of jihad, practiced ghaza and conquests in order to spread Islam and expand their lands and the historians who recorded the ghaza and conquests of the Ottomans proved their works with ayats from the Holy Quran and hadiths and decorated their works with Arabian phrases. The verses, hadiths and Arabi phrases in the fetihname, in which a ghaza or conquest is told from the beginning to the end; have also enriched the descriptions narratives in the works written in this genre.

Conquest-names were written in Ottoman literature mostly in XVI. century. Mustafa Sâfi Efendi's work named Jihad-name was also written in this century and was submitted to Sultan III Murad. The author of the work, Sâfi Efendi, is not an ordinary writer. The author, who was educated at a madrasa, also has a deep knowledge of Islamic sources. Sâfi Efendi used more than two hundred verses, about twenty hadiths and Arabî phrases in his work. The author who described the conquests of Barbaros Hayrettin Pasha in the Mediterranean enriched his work with Islamic sources and Arabian phrases. İktibaslar made from these sources saved the work from monotony and formed a basis for the events mentioned in Jihad-name. The use of verses, hadiths and Arabi expressions in Mustafa Sâfi Efendi's Jihad-name and their effect in the work were examined in this study.

* Bu yazı, Prof. Dr. Selami TURAN danışmanlığında yürütülen "Klasik Türk Edebiyatında Fetih-nâme Geleneği ve Sâfi Mustafa Efendi'nin Cihad-nâmesi: İnceleme-Metin" adlı doktora tez çalışması kaynak alınarak hazırlanmıştır.

Keywords: Fetih-name, Jihad-name, Mustafa Sâfi Efendi, Verse, Hadith, Quotations, Arabi Phrase.

GİRİŞ

İslâmiyet'i yaymak ve zor durumda olan Müslümanlara yardım etmek maksadıyla yapılan fetihler, cihatlar ve gazalar padişahların isteği üzerine vakanüvisler tarafından kayıt altına alınmış ve sonraki kuşaklara bırakılmıştır. Bu nedenle vakanüvisler fetihlerde, gazalarda yaşanan olayların gerçekliğini delillendirmek için âyet, hadis ve Arabî ibareleri eserlerinde kullanmışlardır. Âyetler, Klâsik Türk Edebiyatı'nın en büyük kaynakları arasındadır (Ceylan, 2000: 132). Osmanlı Devleti bünyesinde eser veren birçok müellif ve şair de bu sebeple *Kur'ân-ı Kerim*'i başvuru kaynağı yapmıştır. Hadis-i şerifler, İslâmî ilimlerin *Kur'an*'dan sonraki ikinci kaynağıdır (Ceylan, 2000: 147). Bu nedenle divan şiirimizde ve nesrimizde hadis iktibaslarına sık rastlanmaktadır.

Fetih-nâme türü eserlerde âyet ve hadislerin kullanımı iktibas yöntemiyle gerçekleşmiştir. Kelime anlamı olarak iktibas, “ateş yakmak üzere birinden ateş almak” manasındadır. Mecazî manada ise kelime; istiare, istifade etme, bir fıkra veya kelâmı aynen veya mealen nakil ve irat etme anlamındadır (Şemsettin Sâmî, 2015: 505). İktibas sanatı ise kaynaklarda âyetten, hadisten, kelâm-ı kibarlarından alınan bir parçayı aynen veya mealen söze ilave etmek (Pakalın, 2004: 50) veya âyet ve hadis olduğunu belirtmeden kelâmı bunlardan biriyle aydınlatmak (Yılmaz Orak, 2013: 328) anlamlarında izah edilmiştir. Bir fetih-nâme örneği olan *Cihad-nâme*'de de Mustafa Sâfi Efendi, âyet ve hadisleri iktibas yöntemiyle eserinde kullanmıştır.

Cihad-nâme'nin müellifi Mustafa Sâfi Efendi, Makendonya'nın Kesriye kasabasına bağlı Hurpışte nahiyesinde (Özcan, 1989: 589). Sâfi Efendi, daha çok I. Ahmed'in imamı olarak tanınmıştır. Müellif, Mekke-i Mükerrreme'de müderrislik ve kadılık görevinde bulunmuş, dârü'l-hadis muallimliği yapmış olan Sokollu Mehmet Paşa'nın başkâtibi (İnal, 1993: 9) Zeynî Efendi'den müderris olabilmek için ders almıştır (Özcan, 1989: 589). İyi bir medrese tahsili alan Mustafa Sâfi, âyet ve hadisler üzerindeki bilgisini *Cihad-nâme*'de göstermiştir. Tarihçi bir kimliğe de sahip olan Sâfi Efendi'nin ayrıca şairlik yönü de mevcuttur (Duman, 2019: 129). Sâfi'nin şairliğinin olması onun eserinin sadece mensur bölümlerinde değil, şiirlerinde de âyetlere yer vermesini sağlamıştır.

Çalışmanın konusunu oluşturan *Cihad-nâme*, içinde manzum parçaların da yer aldığı 161 varaktan oluşan manzum-mensur karışık bir fetih-nâmedir. Eser, Kânûnî Sultan Süleyman döneminde yaşamış Seyyid Muradî'nin *Gazavât-ı Hayrettin Paşa*¹ adlı eserinden faydalanılarak yazılmıştır. Eser, Barbaros Hayrettin Paşa'nın hayatını ve Akdeniz'de gerçekleştirdiği fetihleri anlatmaktadır. Bu çalışmada, Mustafa Sâfi Efendi'nin *Cihad-nâmesi*'nde yer alan âyet ve hadis iktibaslarının yanında eserdeki Arabî ibarelerin kullanımı üzerinde durulacaktır.

1. CİHAD-NÂME'DEKİ ÂYETLERİN KULLANIMI²

Mustafa Sâfi Efendi'nin *Cihad-nâme*'si âyetlerin kullanımı bakımından oldukça zengin bir eserdir. Müellif, eserinde 58 sûredeki 223 âyete yer vermiştir. Bu âyetler eserin sadece nesir bölümünde değil, nazım bölümünde de kullanılmıştır (Duman 2019, s. 107). Eserde iktibas edilen âyetlerin dağılımını gösteren tablo şöyledir:

¹ Seyyid Muradî, *Fetih-nâme-i Hayrettin Paşa*, Topkapı Revan Kütüphanesi, No: 1291; Seyyid Muradî, *Gazavât-ı Hayrettin Paşa*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, No: 2639.

² Bu çalışmada geçen âyetlerin mealleri için “*Kur'an Yolu Meali*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 2014” künyeli eser kaynak olarak kullanılmıştır.

Tablo 1. *Cihad-nâme*'deki Âyetlerin Dağılımı

Sûreler	Âyetler ve Kullanım Miktarı								
Bakara	10	25(2)*	137	154(3)	156 (3)	195 (3)	207	249 (2)	286
Âl-i İmrân	22	40 (2)	124	126 (2)	134 (2)	159 (6)			
Nisâ	59	80	95	145					
Mâide	1 (2)	23	105						
En'âm	45 (3)	59(2)	132						
A'râf	34	96							
Enfâl	17 (4)								
Tevbe	20	21	28	40	41	42	71	78	97
Yûnus	10 (3)	22 (6)	32 (2)						
Hûd	41	42	43	88	120				
Ra'd	15 (2)	29	35(2)						
İbrahim	27 (2)	47							
Hicr	14	15							
İsrâ	34 (2)								
Kehf	84	85	107						
Tâ-Hâ	47	130							
Enbiyâ	96	105							
Hac	14 (3)	70	78						
Mü'minûn	55								
Nûr	36 (2)								
Şu'arâ	118 (2)								
Neml	14 (2)	62 (3)	88						
Ankebût	6 (3)	19	57	69 (2)					
Rûm	50 (5)								
Lokmân	13								
Ahzâb	4 (2)								
Sebe'	26								
Fâtır	33	44							
Sâffât	61	173(5)							
Zümer	53 (2)	73							
Mü'min	11 (2)	44	55						
Şûrâ	118 (2)	10							
Zuhruf	13 (2)								
Câsiye	12	19							
Muhammed	10	12(3)							
Fetih	1	17(2)	20 (2)						
Hucurât	10 (3)	12							
Kâf	37								
Zâriyât	18	22	58						
Kamer	11	55 (2)							
Rahmân	13 (2)	20	26	41	56 (2)	154			
Vâkı'a	89								

* Parantez içerisindeki sayılar, âyetin eserde kaç kez kullanıldığını göstermektedir.

Hadîd	13 (2)	17 (2)						
Haşr	2 (2)	8						
Cum'a	4							
Talâk	3(5)							
Tahrîm	6	8						
Abese	34	35	36					
Mutaffifîn	7							
Bürûc	1	11(2)	16					
Alak	6(2)	7 (2)						
Fâtiha	2							
Saff	13							
Fil	4							
Nasr	1							
Tebbet	5							
İhlâs	3							
Nâs	4	5	6					

Yukarıdaki tabloya genel olarak bakıldığında eserde bazı âyetlerin birçok kez kullanıldığı görülmektedir. Bu âyetler;

فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ : Âl-i İmrân sûresinin "...karar verince de Allah'a güven..." mealindeki 159. âyeti,³

وَإِنَّ جُنَدَنَا لَهُمُ الْغَالِبُونَ : Sâffât sûresinin "Galip gelenler kesinlikle bizim ordumuz olacak." mealindeki 173. âyeti⁴,

وَوَظَّنُّوا أَنَّهُمْ أَحْبَبَ بِهِمْ : Yûnus sûresinin "...kuşatıldıklarını zannederler..." mealindeki 22. âyetidir⁵. Mealler incelendiğinde tekrar edilen âyetlerin eserin içeriğine uygun olarak cihat ve Allah'a itaat konulu âyetler olduğu görülmüştür. Bu tabloya göre Mustafa Sâfi Efendi'nin *Cihad-nâme*'de âyetlerine en çok yer verdiği sûrelerin başında; 17 âyetle Bakara⁶, 14 âyetle Âl-i İmrân⁷ ve 11 âyetle Yûnus sûresi gelmektedir.⁸

Mustafa Sâfi Efendi, eserinde Allah'ın kudretini dile getiren altmış üç âyete yer vermiştir. Eserdeki cihat içerikli âyetlerin kullanım sayısı yirmi üçtür. Allah'ın kudreti ve Allah yolunda cihat edilmesi ile ilgili âyet iktibasları eserde en çok yapılan alıntılardır. Bu konuları Allah'a itaat, Müslümanlara nasihatler, Allah'a hamd, şirk koşmak ve günah işlemek ile diğer muhtelif konular takip etmiştir.

Sâfi Efendi, *Cihad-nâme*'de âyetleri gerçek anlamıyla kullandığı gibi, Kur'an-ı Kerim'deki kıssalardan bazılarını telmihler yaparak da âyetlere yer vermiştir. Örneğin, Yunus Peygamber'in balığın karnında kalması olayı eserde değinilen kıssalardan birisidir:

“...deryâ tuğyân ve rûzgâr muhâlif olup telâtum-ı emvâc-ı fevc-ender-fevc mevc urup وَظَّنُّوا أَنَّهُمْ أَحْبَبَ بِهِمْ rûzgâr-ı zûrkâr olup tünd ü tîz olup ‘âlem-i zulümât çadır-ı şeban ‘ayân u yunus-ı âf-tâb batın-ı hût ebr-i siyeh-fâmnda pinhân olmağla...” (vr. 15b). Barbaros Hayrettin Paşa'nın ağabeyi Oruç Reis, denizde sıkıntılı bir durumdadır. Bu durum, Yunus Peygamber'in balığın karnında kaldığı zamanki

³ “...karar verince de Allah'a güven...” *Cihad-nâme*, vr. 25b, 103b, 105a, 119b, 128a, 133b.

⁴ “Galip gelenler kesinlikle bizim ordumuz olacak.” *Cihad-nâme*, vr. 6a, 8b, 40b, 90b, 108a.

⁵ “...güzel bir rûzgârla gemiler onları kaydırıp götürdüğü...” *Cihad-nâme*, vr. 15b, 28b, 84a, 100b, 119a.

⁶ *Cihad-nâme*, vr. 7a, 14b, 36a, 43b, 43b, 48b, 80a, 82a, 113b, 117b, 133b, 135b, 152a, 152b, 152b, 152b, 157a.

⁷ *Cihad-nâme*, vr. 2a, 12b, 20a, 25b, 34a, 54a, 103b, 105a, 106b, 118b, 119b, 128a, 133b, 156a.

⁸ *Cihad-nâme*, vr. 15b, 28a, 70b, 84a, 100b, 107a, 119a, 132b, 152b.

durumuna benzetilmiş ve Yûnus sûresinden alınan "...kuşatıldıklarını zannederler..." mealindeki 22. âyetle de anlatılan durum desteklenmiştir.

Mustafa Sâfi Efendi, *Cihad-nâme*'de yer verdiği âyetleri tam bir mana ifade edecek şekilde kullanarak bazen tam, bazen nâkıs, bazen de mealen iktibas yapmıştır. Müellif, konunun uygunluğuna göre ve anlatımının güçlü olması için gerektiği yerlerde tam iktibaslar yapmıştır. Sâfi Efendi eserinde yer verdiği toplam iki yüz yirmi üç âyetten otuz dokuzunu tam iktibas yöntemiyle eserine alıntılamıştır⁹. Örneğin, Sâfi Efendi *Cihad-nâme*'nin manzum hamdele bölümünde Rahman sûresinde geçen "بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَا يَبْغِيَانِ" âyetini eserine tam iktibas yapmıştır. İki denizin birleştirilmesinden bahseden birinci dize, ikinci mısradaki "(Ama) aralarında bir engel vardır; birbirlerine karışmazlar." mealindeki Rahman Sûresi 20. âyetle desteklenmiş, anlatım kuvvetlendirilmiştir:

Cem' eyleyler iki bahrini revân
بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَا يَبْغِيَانِ (vr. 1b)

Eserin manzum bölümünde gerçekleştirilen tam iktibas nesir kısmında da mevcuttur. Sâfi Efendi, Hayrettin Reis'in Halkü'l-Vâd Kalesi'ne yakın Sulu Burç Kalesi önünde İspanya donanmasının bozguna uğratılmasını anlattığı bölümde "*Sonuçta Allah onları yenilip ezilmiş ekine çevirdi.*" mealindeki Fil sûresinin 5. âyetini eserine iktibas etmiştir. Ayrıca müellif, donanmanın bozguna uğramış hâlini ifade ederken hem âyetin gerçek anlamını kullanmış hem de "dolu vurmuş ekine dönmek" deyişimiyle anlatımını zenginleştirmiştir:

"...Allâh Allâh ile şubh vaktinde kal'adan çıkup başkun idüp anda 'askere ser olan la'in-i bed-ahterî rûh-ı habîsin ziyânı nâra sipâriş idüp baş gidicek ayak pâydar olmaz kellesüz ser-geşeler her cānibde seyl-i nev-bahâr ve cūy-ı dil-cūyân dâr u diyâr-ı girdâr **tolu urmuş kiştzâra dönüp** فَجَعَلْنَاهُمْ كَعَصْفٍ مَّأْكُولٍ *merdūd u maḥzūl u merhūb tu' me-i şimşir ve hedef-i demâr-ı tîr olup sancaqları ve bayraqları ve cümle yât u yaraqları ellerinden alınup cümlesin tûskürüp ol on üç biñ kâfiri İsbanya Kralı olan menhūs-ı nâ-pāk-ı girdâr üzerine eyle yaqîn vardılar kim...*" (vr. 112b-113a).

Eserde en çok tam iktibas edilen âyet, Saffat sûresinin 173. âyetidir. "*Galip gelenler kesinlikle bizim ordumuz olacak.*" mealindeki âyet, bir fetih-nâme olan eserin içeriğine uygun olarak beş farklı yerde aynen iktibas edilmiştir. Bu âyetin kullanımı ile ilgili olarak Hayrettin Reis'in ağabeyi Oruç Reis'in Efrenc gemilerini bozguna uğrattığı kısım, örnek olarak verilebilir:

"...*ḫurbına ḫarîb geldükde dört pâre 'azîmü'l-ḫilqat barça anda ṭururlarken وَإِن جُنْدَنَا لَهُمُ الْعَالِيُونَ* diyü göz açdurmayup çalup alup bu dahı der-^cakab Ṭunusa gelüp aḫaveyn anda cem' olduklarına..." (vr. 40b).

Mustafa Sâfi Efendi'nin eserinde yer verdiği âyetlerin büyük bir kısmı nâkıs iktibas şeklindedir. Nâkıs iktibas, vezin veya başka sebeplerden dolayı anlamın bozulmaması ve anlaşılması şartıyla iktibasta artırma, eksiltme veya kelimelerin yerlerinde değişiklik yapmak anlamında kullanılmaktadır (Küleççi, 1999: 172). Müellif, *Cihad-nâme*'de, yüz seksen dört âyeti nâkıs iktibas ederek eserdeki anlatımı kuvvetlendirmiştir. Sâfi Efendi'nin âyetin bir bölümünü alarak eserin gerek nesir ve gerekse nazım bölümünde ustalıkla sözlerin arasına yerleştirmesi onun iyi bir edip olduğunu göstermiştir. Düşüncenin akışını bozmadan, tahkiyeyi zenginleştiren, nazımda mısralar arasındaki uyumu artıran bu âyetler, müellifin üslubunda etkili olmuştur. Bu kullanımın nazımdaki bir örneği şöyledir:

⁹ **Tam iktibas edilen âyetler ve varak numaraları şöyledir:** Rahman/20 (vr. 1b); Zâriyât/22 (vr.1b); Zâriyât/58 (vr. 1b); Rahman/26 (vr. 1b); Saffat/173 (vr.6a, 8b, 40b, 90b, 108a); Kamer/55 (vr.8a); Rahman13 (vr. 9b); Abese/34 (vr. 15b); Fatiha/2 (vr. 23b); Saffat/61 (vr. 25a); Vâkı'a/89 (vr. 32a); Nasr/1 (vr. 39b); Cuma/4 (vr. 40a); Kehf/107 (vr. 48a); Nas/6 (vr. 48b, 53b); En'âm/45 (vr. 50b); En'âm/11 (vr. 53b); Kehf/85 (vr. 57a); Zâriyât/18 (vr. 63b); Alak/7 (vr. 67b, 145b); Şu'arâ/118 (vr. 74a); İhlâs/3 (vr. 81b); Mutaffifin/7 (vr. 88a); Kamer/11 (vr. 90b); Mü'min/11 (vr. 90b); Yunus/22 (vr. 100b); Fil/5 (vr. 112b); Abese/34-35-36 (vr. 143b); Tevbe/21 (vr. 152b); Yunus/10 (vr. 152b); Fil/4 (vr. 153b).

Sâfi Efendi eserinin başında sahabeler için övgülerini sıralamıştır. Bu bölüme müellif, “...varılacak güzel yurt onlar içindir.” mealindeki Ra’d sûresi 29. âyeti iktibas etmiş ve bu ifadeyi Hz. Peygamber’in sahabeler için zikrettiğini belirtmiştir:

Hâzret-i Fahr-ı ‘âlem anlar için
Didi طوبى لهم وحسن مآب (vr. 3a)

Mustafa Sâfi Efendi’nin eserinde art arda nâkıs iktibaslar yaptığı da görülmektedir. Müellif, Lokman sûresinin 3, En’âm sûresinin 132. ve Bakara sûresinin 137. âyetlerini iktibas yaparak anlatımını kuvvetlendirmiş ve zenginleştirmiştir:

“...ey gürüh-ı fâğiyân sezâ-yı ‘azâb-ı elîm ve zümre-i bâğiyân-ı bî-bîm bu ne hamâkat ve ne gûne denâ’ etdür ki kendü elünüzle düzedilersünüz bozarsız eger hilâf-ı ‘âde bir hâl müşâhede itsenüz azarsuz ve eger anı bir kimse garķ itse ve harķ itse kendünden ol dünyâ belâsını def idemez fe-keyfe vâhu¹¹ وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ¹⁰ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ ‘azâb-ı âhîret ü ‘ikâb-ı Rabb-i ‘izzet-i kerîm-i kadîm ‘âkil-i ‘âlem fâzîl-ı kâmil-i muķaddem bu hâletden hûsn-i ferâgatle yümn-i inâbet...” (vr. 14b).

Eserde Talak sûresinin 3. âyeti “وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ” müellif tarafından nâkıs iktibas yapılarak sıklıkla kullanılmıştır.¹³ “...Kim Allah’a dayanıp güvenirse Allah ona yeter” anlamındaki âyet, Cihad-nâme’nin türüne uygun olarak genellikle bir yerin ele geçirilmesinde ya da yaşanan zor bir durumun üstesinden gelindiği durumlarda kullanılmıştır:

“...bu haberi istimâ eyledi artuķ karârı kalmayup hemân havf u hazer ‘aynına almayup وَمَنْ هَلَكَ بِغَايَةِ حَسْبِهِ diyü kalkup geçüp Misine Boğazından geçüp Prevezeye vâşıl oldu ve ol vilâyet halkı dahı Hayreddîn Beg hâzretlerini gördükde neşât-ı cân hâşıl oldu kemâl-i sünür u gûnûrla geldiler hâk-ı pâylarına envâ‘-ı rüy-mâl mâllıklar ve dil-bestelikler kıldılar...” (vr. 101b).

Enfâl sûresinin 17. âyeti “وَمَا رَمَيْتْ إِذْ رَمَيْتْ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى” nâkıs iktibas yapılarak eserin dört farklı bölümünde yerini almıştır. “... (oku) attığında da sen atmadın, Allah attı...” mealindeki âyet daha çok fetih sahnelerinin anlatıldığı bölümlerde kullanılmıştır:

“...bir nehc-i sâbîķ-dem mürâfîķda وَمَا رَمَيْتْ إِذْ رَمَيْتْ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى tîr ü tüfeng ve zenbûruñ ile ol merdûd u mehcûrları tekrâr başdılar kuvvet-i kâhire ile ‘ırķın kesdiler ve iştaburdan kırılmayup ve şınup kaçup küffâr-ı bed girdârdan kral-ı la‘înüñ üstine düşecek la‘în bu ahvâlden âgâh olup...” (vr. 113b).

Rûm sûresinin 50. âyeti olan “فَانظُرْ إِلَى آثَارِ رَحْمَتِ اللَّهِ كَيْفَ يُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا” nâkıs iktibas yapılarak eserde en çok yer verilen âyetlerdendir.¹⁴ “Allah’ın rahmetinin izlerine bir bak: Toprağa ölümünün ardından nasıl can veriyor!..”) mealindeki bu âyete, beş farklı yerde genellikle de baharın gelişinin tasvir edildiği bölümlerde yer verilmiştir:

“*Hâber-i Bahâr Şoden ve Hayreddîn Beg Mîr-i Deryâbâr Şoden* Çünkü ‘ünvân-ı آثار إلى أَنظُرْ إِلَى آثَارِ رَحْمَتِ اللَّهِ كَيْفَ يُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا dan menşürân kûh-ı şahrâ ve deşt ü demen yazıldı ve leşker-i ezhâr şâh-ı bahârüñ emr-i vâcibü ‘l-i‘tibâr...” (vr. 38b). Âyetlerin burada olduğu gibi, anlatılan konuya uygun olarak kullanılması ve başka sayfalarda da tekrar edilmesi müellifin ifadesini kuvvetlendirmiş, fetih sahneleri dışındaki tasvirleri zenginleştirmiştir.

¹⁰ “...O’na ortak koşmak kesinlikle çok büyük bir haksızlıktır.” (Lokmân 31/13).

¹¹ “...Rabbin onların yaptıklarından habersiz değildir.” (En’âm 6/132).

¹² “...O, işitendir, bilendir.” (Bakara 2/137).

¹³ Cihad-nâme, vr. 36b, 81b, 101b, 119b, 142b.

¹⁴ Cihad-nâme, vr. 38b-39a, 59a, 126a, 147a.

Cihad-nâme'de Sâfi Efendi, bir olayı anlatırken anlatımını akıcı kılmak ve delillendirmek için arka arkaya birden fazla âyete yer vermiştir. Müellif, Cezayir'i fethetmek için yapılan hazırlıkları anlattığı bölümde her biri farklı sûrelere ait olan yedi âyeti nesre ustalıkla yerleştirmiştir. Bu âyetlerin altısı nâkıs iktibasla esere alınmıştır, Bakara suresi 249. âyet tam iktibas yapılmıştır. Âyetlerin konusu fetih-nâmenin içeriğine uygun olarak cihadın önemi, müminlerin kardeşliği ve şehitlikle ilgilidir. Aşağıda verilen metinde de görüldüğü gibi, müellif, ifadelerini desteklemek için âyetleri delil olarak göstermiştir:

“...nüvaht ve istihsânlar ve fevka'l-ḥad in'âm u ihsânlardan şoñra ğayret-i dîn-i İslâm وَمَنْ جَاهَدَ
كُفَّارَ الْعِصْرَانِ إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ بَيْنَ 16 كُفَّارَ الْعِصْرَانِ
münâfikîn ile ahyâr u ebrâr ile mā-beyndür ḥuṣûṣan min-küllî'l-vücūh ṣevâb-ı dü-cihâni iz'âf-i
muzâ'af âcilen ve 'âcilen farz-ı lâzîmü'l-âz 'âlî olup eger bu ḥîle ile imtişâl-i emr ḥazret-i 'izzet ü
ibtihâl sünen-i fahr-salâr-ı risâlet ile kavlen ve fi'len sırran ve cehren ḥâlîṣân ve muḥlişân mücâhede
ve mu'ânağa eyle ki ḥâvi-fe-ḥâvi naṣṣ-ı Rabb-i 'izzete muvāsâ بَلْ سَبِيلَ اللَّهِ أَمْوَاتٌ بَلْ
يُنشِرُهُم رَبُّهُمْ رُبُّهُمْ 17 merâtib-i şehâdet cemî'i merâtibden tefavvuk ile fevkiyet ve derecât ile
ḥalel-i muḥâsebeden necât-ı kâmile ve zelel-i münâkaşadan
kemât-ı şâmîle ile maḥfûflar kenef-i zamân-ı emn içre maḥrûslar olup وَأَجْرٌ دَعَوَاهُمْ أَنْ
عَلِمُوا أَنَّهُمْ مِنَ الْغَالِبِينَ 18 eger ḥâliyâ bu ḥuṣûṣda mübarezân-ı meydân-ı vegâda çâbük ḥabîşler
olasız bi-'avni 'llâhü'l-melikü'l-âlâ lehü kim الله مِنْ فِتْنَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِتْنَةً كَثِيرَةً بِلَا
ġâlib-i muṭlaq ve kâhir-i maḥfûk olup ol kadar ğimâ vü esîr ile seyr olasız ki ilâ-ḥaysü mā-şâ'e'llâh bu
ġanâ'ime nihâyet olmaya inşâ'allâh ve ğâyetü'l-emr muḫteżâ-yı ecl 'âcîl ber-veche isti'câl gelmiş
ola mâni' u dâfi' ve ḥâ'il olmak muḥâl bāy u gedā ve mîr 22 لَا يَسْتَأْجِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَنْفِئُونَ
netâyic işâbet-pezir olduğda وَلَا يَسْتَأْجِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَنْفِئُونَ 21 لَا رَادَ لِقَضَائِهِ وَلَا
u bi-nevâ çün bi-çün u çerâdur...” (vr. 152b/153a).

Mustafa Sâfi Efendi'nin *Cihad-nâme*'de âyetlerden tam ve nâkıs iktibaslar yapmasının yanında az da olsa manevî iktibas yaptığı görülmektedir. Manevî iktibas, âyet ve hadisın lafzının değil anlamının şiir ya da nesirde kullanılması manasına gelmektedir (Keleş, 2016: 31). Bu bağlamda Safi Efendi, Oruç Reis'in ümitsizliğe düştüğü bir durumda Mü'min sûresinin “*Bana dua edin, duanızı icabet edeyim...*” anlamındaki 60. âyetini manzum şekilde ifade etmiştir:

Nazm:

*Sen du'âyı ideğör şâm u seher
Şek degüldür ki icâbet olsun
Ḥaḫ te'âlâ der kıluñ dâ'im du'â
Kim icâbet baña maḥşûş dâ'imā (vr. 42b)*

¹⁵ “Her kim elinden gelen çabayı gösterirse yalnız kendi iyiliği için çabalamış olur...” (Ankebût 29/6).

¹⁶ “Müminler kardeşler, öyleyse iki kardeşinizin arasını düzeltin...” (Hucurât 49/10).

¹⁷ “Allah yolunda öldürülenler için “ölüler” demeyin. Hayır, onlar diridirler...” (Bakara 2/154).

¹⁸ “Rableri onları kendi rahmeti, hoşnutluğu ve cennetleriyle müjdeliyor; onlar için orada kesintisiz nimetler vardır.” (Tevbe 9/21).

¹⁹ “Duaları da, “Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun” diyerek son bulacaktır.” (Yûnus 10/10).

²⁰ “...Nice az birlik vardır ki, Allah'ın izniyle sayıca çok birliği yenmişlerdir...” (Bakara 2/249).

²¹ “Onun hükmünü geri döndüren ve değiştiren bir şey yoktur.” Arabî ibare (عبد العزيز محمد السلطان ، 1982 ، 366 :)

İbarenin aslı şu şekildedir: “لا راد لقضائه ولا معقب لحكمه”

²² “...Ecelleri gelince ne bir an geri kalırlar ne de bir an ileri gidebilirler.” (A'râf 7/34).

Sâfi Efendi, dua etmenin önemini anlatan bu âyeti mealen nazma yerleştirerek Oruç Reis'in içinde bulunduğu ümitsizlik hâlinin ancak Allah'a niyazda bulunarak geçeceğini mısralarında belirtmiştir.

Cihad-nâme'nin bir başka yerinde müellif, Neml suresinin 18. âyetinde geçen karıncanın Süleyman Peygamber'e yol vermesini bir beyitte zikretmiştir:

Cisme farz-ı 'ayndur cān hıdmeti
Mūra vâcibdür Süleymān hıdmeti (vr. 7b, 89a, 153b)

2. CİHAD-NÂME'DEKİ HADİSLERİN KULLANIMI

Âyet-i kerîmelerin kullanım sıklığı kadar olmasa da fetih-nâme türü eserlerde hadislere de yer verilmiştir. *Cihad-nâme*'de Mustafa Sâfi Efendi, yirmi üç kez, anlatımı akıcı kılmak ve kuvvetlendirmek için Hz. Peygamber'in sözlerini iktibas etmiştir. *Cihād-nâme*'de yer verilen hadis-i şerifler şöyledir:

Tablo 2. Cihad-nâme'deki Hadislerin Dağılımı

Hadisler	Hadisin Geçtiği Varak Numarası
مَنْ عَمِلَ بِمَا عَلَّمَ وَرَّثَهُ اللَّهُ عِلْمَ مَا لَمْ يَعْلَمْ [Kim bildiği ile amel ederse Allah onu bilmediğine varis kılar (eş-Şevgânî, 1995: 286).]	4b
إِلَّا هُدُوا لَأَرْشِدَ أُمُورَهُمْ [İstişare (meşveret) eden hiçbir kavim (topluluk) yoktur ki doğruya ulaştırılmamış olsun (el-Kuraşî, 1995: 397).]	5b, 11a, 44b, 134a, 152a.
الْفِرَارُ مِمَّا لَا يَطَاقُ مِنْ سُنَنِ الْمُرْسَلِينَ [Güç yetirilemeyen şeylerden uzak durmak, peygamberlerin sünnetlerindedir (Ali el-Kârî, 1986: 253).]	18b
اتَّقُوا مِنْ مَوَاضِعِ التَّهْمِ [Töhmetyerlerinden kaçınız (Ali el-Kârî, 1986: 105).]	21b
مَا لَا عَيْنٌ رَأَتْ وَلَا أُذُنٌ سَمِعَتْ وَلَا خَطَرَ عَلَى قَلْبِ بَشَرٍ [Salih kullarım için gözlerin görmediği, kulakların işitmediği ve hiçbir beşerin kalbinden bile geçirmediği ni'metler hazırladım (Hemmâm b. Münebbih, 1987: 35-36).]	27b
الدَّالُّ عَلَى الْخَيْرِ كَفَاعِلِهِ [Hayra vesile olan yapan gibidir (el-İmam Ahmed b. Hanbel, 2001: 44).]	28a
حُبُّ الْوَطَنِ مِنَ الْإِيمَانِ [Vatan sevgisi imandandır (Ali el-Kârî, 1986: 189).]	32a
كُلُّكُمْ رَاعٍ وَكُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ [Hepimiz çobanız ve hepimiz raiyyetimizden sorumluyuz (el-Buhârî, 2002: 2016-217).]	33a

<p>مَنْ أَكْرَمَ غَرِيبًا فِي غُرْبَتِهِ وَجَبَّتْ لَهُ الْجَنَّةُ</p> <p>[Kim bir garibe gurbette iken ikramda bulunursa cennet ona vacip olur (Ali el-Kârî, 1986: 318).]</p>	41b
<p>إِرْحَمُوا مَنْ فِي الْأَرْضِ يَرْحَمَكُم مِّنْ فِي السَّمَاءِ</p> <p>[Siz yeryüzündeki bütün varlıklara merhamet edin ki gökyüzündekiler de size merhamet etsin (et-Tirmizî, 1996: 483).]</p>	41b, 129a
<p>الْفِتْنَةُ نَائِمَةٌ لَعَنَ اللَّهُ مَنْ أَيْقَظَهَا</p> <p>[Fitne uykudadır, onu uyandırana Allah lânet etsin (el-Aclûnî, H. 1351: 56).]</p>	48b
<p>إِتَّقِ شَرَّ مَنْ أَحْسَنْتَ إِلَيْهِ</p> <p>[İyilik ettiğin kişinin şerrinden sakın (Ali el-Kârî, 1986: 105).]</p>	51a
<p>الْإِنْسَانُ عَدُوٌّ لِّمَا يَجْهَلُ</p> <p>[Hak yücedir, ondan üstün ve yüce hiçbir şey yoktur (el-Buhârî, 2002: 326).]</p>	52b, 105a
<p>رَحْمَتِي سَبَقَتْ غَضَبِي</p> <p>[Rahmetim gazabımı geçti. (el-Buhârî, 2002: 1867).]</p>	54b
<p>تَخَلَّقُوا بِأَخْلَاقِ اللَّهِ</p> <p>[Allah'ın ahlakı ile ahlaklanmak (el-Elbânî, 2000: 346).]</p>	89b
<p>إِذَا تَحَيَّرْتُمْ فِي الْأُمُورِ فَاسْتَعِينُوا مِنْ أَهْلِ الْقُبُورِ</p> <p>[İşlerinizde şaşırduğunuz zaman kabirde olanlardan yardım isteyiniz! (Abdurrahman b. Bâz, H. 1420: 303).]</p>	104a
<p>الْحَقُّ يَعْطُو وَلَا يُعْلَى (عَلَيْهِ)</p> <p>[Erkeklerin himmeti dağları yerinden oynatır (el-Aclûnî, H. 1351: 69).]</p>	105b

Cihad-nâme'de kullanılan hadislerin çoğu, “Allah'ın ahlakı ile ahlaklanmak (el-Elbânî, 2000: 346).” hadisinde olduğu gibi kişisel, “Hepimiz çobanız ve hepimiz raiyyetimizden sorumluyuz (el-Buhârî, 2002: 2016-217).” sözünde olduğu gibi, sosyal yaşama yön veren hadislerdir.

Cihad-nâme'de müellif, hadisleri çoğunlukla tam iktibas yaparak eserine almıştır. Örneğin Tunus Sultanı'nın, Hayrettin Reis'in mücahitleri için tersanesinde gemi yapmasına izin verdiği bölümü anlattığı kısımda “*Hayra vesile olan yapan gibidir* (el-İmam Ahmed b. Hanbel, 2001: 44).” hadisini iktibas etmiştir:

“...*şânına ve ünvanına muṭâbık istihsânlar ve fevka'l-haddi ve'l-gâye ihsânlar ve serdârlarına iki biñ sikke zeheb-i hâliş ve muḥibb-i muḥliş olup böyle mişâl virdügi tershânedede olan kadırğalarumdan her kaçkısın dilerse bi-ters u bâk alup kabûl ol guzât-ı şikât maḥmûdü ş-şifât içinde gazâ vü cihâd itdüklerince* عَلَى الْخَيْرِ كَفَاعِلِهِ *mücâzâtı muḥaqqak ola diyü sipâriş itdükde kemâl-i sürûrundan der-hâl tershâneye varup bir ra'nâ vü müstesnâ ve her vechile zibâ nâmına papayana dinmek ile ceht-i câmi'âsı* مَنْ أَنْ لَا يُحْصَى *olan taşvîrâtndan bir nice mertebe gayr-ı mutaşavvir idi...*” (vr. 27b-28a).

Mustafa Sâfi Efendi'nin tam iktibas yaparak eserine aldığı hadislerden birisi de “*İşlerinizde şaşırduğunuz zaman kabirde olanlardan yardım isteyiniz!* (Abdurrahman b. Bâz, H. 1420: 303).” mealindeki “*إِذَا تَحَيَّرْتُمْ فِي الْأُمُورِ فَاسْتَعِينُوا مِنْ أَهْلِ الْقُبُورِ*” hadis-i şerifdir. Müellif bu hadisi, Hayrettin Reis'in Cezayir Beylerbeyliği'ne getirildikten sonra Konya'ya Hz. Mevlânâ'yı ziyarete gitmesini anlattığı kısımda kullanmıştır:

“...vilāyet-i Konyaya gelüp ihtisāş Hāzret-i Molla Celāle’-d-dīn vesā’ir teyemmün ü mübeşşirün mezārātı ziyāret القُبُورِ مِنْ أَهْلِ الْأُمُورِ فَاسْتَعْبُوا مِنْ أَهْلِ الْقُبُورِ diyü imtişāl ve andan emr-i irtiḥāl ile intikāl idüp vilāyet-i Bursaya vāşıl olup Hāzret-i Seyyid Muḥammedü’l-Buḥārî ki nūr-i çeşm-i a’yān ḥācegān-ı cihāndur ve rāḥat-ı rūḥ-ı revān cümle-i maḥbūbāndur...” (104a-104b).

Cihad-nāme’de hadisler daha çok fetih sahnelerinin ve Hayrettin Paşa’nın başından geçen olayların anlatıldığı bölümlerde kullanılmıştır. Bu kullanımlardan biri de Hayrettin Reis ile mücahitleri arasında geçen konuşmada “*Rahmetim gazabımı geçti* (el-Buhârî, 2002: 1867).” mealindeki hadis-i kudsinin iktibas edildiği bölümdür:

“...yarān-ı kelām ḥāzret-i Mennān جَمِيعًا اللَّهُ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا²³ buyurur ol Ḥālîk-ı lā-yezāl bunları şaḥrā-yı vücūda ber-kemāl idüp za’if iken kavî vü zelîl olanı ‘azîz بِقُدْرَتِهِ²⁴ muḥaḳḳaḳ ve رَحْمَتِي سَبَقَتْ²⁵ muşaddaḳdur ol müşfik olan mevlālarına şerîk u nazîr bühṭān iderlerken yine غَضَبِي²⁶ yürürler bu ḥāle tenezzül itdiren اِنْتِقَامٍ²⁷ عَزِيزٌ ذُو اِنْتِقَامٍ²⁸ muşaddaḳdur...” (vr. 54b). Örnek olarak alınan bu metinde “(Allah) arzu ettiği hükmü verir.” mealindeki âyetten yapılan iktibastan sonra hadis-i şerif esere alınmıştır. Hem âyet hem de hadis iktibasıyla Hayrettin Reis’in Cezayir halkına hitaben yaptığı konuşma zenginleştirilmiştir.

Mustafa Efendi’nin eserinde nâkıs iktibas yöntemiyle alıntıladığı hadisler de mevcuttur. Becaye Kalesi’nin düşmanlar tarafından ele geçirilmesi sonucu zor durumda kalan Müslümanlar, Hayrettin Reis ile Oruç Reis’e mektup yazmışlardır. Müellif, bu olayı anlattığı kısımda “...Siz yeryüzündeki bütün varlıklara merhamet edin ki gökyüzündekiler de size merhamet etsin (et-Tirmizî, 1996: 483).” anlamındaki hadis-i şerifi kullanmıştır:

“...bu belāyı bizden def’ itmeyüp leylem ve nehāran zevḳ-i işretde olasız Allāhdan ḥavf ve Resūlünden istiḥyā iderseñüz ve anuñ ṭarîḳine giderseñüz bize raḥm idüñ tā kim اِرْحَمُوا مَنْ فِي الْأَرْضِ²⁹ bunuñ emsāli bir nāme-i dilsüz yazup göndermişler çünkim bunlara vāşıl oldu...” (vr. 41b). Metinde geçen hadis-i şerif aslen şöyledir: “Merhametlilere Rahman merhamet eder. Siz yeryüzündekilere merhamet edin ki göktekiler de size merhamet etsin!” (et-Tirmizî, 1996: 483). Görüldüğü üzere müellif, hadisin son kısmını eserine alarak nâkıs iktibas yapmıştır. Daha sonra da müellif, Tâ-hâ sûresinden bir âyeti de nâkıs iktibasla eserine alıntılamıştır.

Mustafa Sâfi Efendi, Cihad-nāme’ye mealen iktibas yöntemiyle de hadis alıntılamıştır. Hz. Peygamber’in “Mazlumun bedduasından sakınınız. Çünkü Allah ile onun arasında perde yoktur (et-Tirmizî, 1972: 422).” hadis-i şerifi, Oruç Reis’in esir edildiği bölüm anlatılırken onun mazlum oluşuna vurgu yapılmak maksadıyla bir şiirde kullanılmıştır:

*Faḥr-ı ‘ālem buyurdu kim mazlūm
Bed-du’ā itse dir aña Ḳayyūm*

²³ “...Allah (dilerse) bütün günahları bağışlar...” (Zümer 39/53).

²⁴ “Allah (c.c) kudreti ile dilediğini yapar.”

²⁵ “Arzu ettiği hükmü verir.”

²⁶ “Rahmetim gazabımı geçti.” Hâdis-i Şerif. (el-Buhârî, 2002: 1867). Hadis no: 7553. Hadisi müellif metne şu şekilde almıştır: سَبَقَتْ رَحْمَتِي عَلِي غَضَبِي

²⁷ “...Allah güçlüdür, kimsenin yaptığını yanına bırakmaz.” (İbrahim 14/47).

²⁸ “(Resulüm!) Sen şimdi sabret, çünkü Allah’ın vaadi mutlaka gerçekleşir...” (Mü’min 40/55).

²⁹ “...Esenlik doğru yolu izleyenlerin olacaktır.” (Tâ-Hâ 20/47).

Ger bu zâlimden almayın dâdi

Saňa ben eylerüm bu bî-dâdi (vr. 15a, 157a)

3. CİHAD-NÂME'DEKİ ARABÎ İBARELERİN KULLANIMI

Mustafa Sâfi Efendi *Cihad-nâme*'de âyet ve hadislerle birlikte Arapça vecize, beyt, atasözü gibi ifadeleri de kullanmıştır. Müellifin Arabî ibareler hususunda zengin bir bilgi birikimine sahip olduğu eserinde görülmüştür. Sâfi Efendi âyet ve hadislerle kuvvetlendirdiği anlatımını bu ibarelerle de süslemiştir. Müellif, eserinde yirmi altı Arabî ibareye yer vermiştir. Bu ibarelerin Türkçe karşılıkları ve eserdeki yeri tabloda gösterilmiştir:

Tablo 3. *Cihad-nâme*'deki Arabî İbarelerin Dağılımı

Arabî İbareler	Arabî İbarelerin Geçtiği Varak Numaraları
الْعَبْدُ وَمَا يَمْلِكُهُ كَانَ لِمَوْلَاهُ (Kölenin sahip olduğu şeyler sahibine aittir.) (القواعد الفقهية - السيد البجنوردي - ج ٧ - الصفحة ٢٩٩)	6a
وَالْعَذْرُ عِنْدَ كِرَامِ النَّاسِ مَقْبُولٌ (Özür, kerem sahibi insanların indinde makbuldür.) (علي محمد الضباع، الناشر عبد الحميد أحمدحفي، 1938، ص. 174)	8a
إِذَا نَزَلَ الْقَدْرُ بَطَلَ الْحَدْرُ (Kader geldiği vakit hazer batıl olur.) (عبد الواحد بن محمد تميمي أمدي، 1987: 102)	19a
وَفِي كُلِّ شَيْءٍ لَّهُ آيَةٌ تَذَلُّ عَلَى أَنَّهُ الْوَاحِدُ [Her şeyde O'nun bir olduğuna dalalet eden bir âyet vardır (Parıldı, 2007: 79).]	25b, 147a
لَا رَادَ لِقَضَائِهِ وَلَا مُبَدِّلَ لِحُكْمِهِ (Onun hükmünü geri döndüren ve değiştiren bir şey yoktur.) (عبد العزيز المحمد السلطان، 1982: 366)	31a, 36a, 98a, 152b
الضَّرُورَاتُ تُبِيحُ الْمَحْظُورَاتِ (Zorunluluklar, mahzurları mubah kılar.) (طالب عمر أحمد بن حيدرة الكثيري، 2008: 4)	33b
مَنْ لَمْ يَدْرِكْ لَمْ يَعْرِفْ [Tatmayan bilemez.] (موسوعة حكم ومواظ الإمام الغزالي في إحياء علوم الدين، 2019: 373)	36b, 68b
الْأُمُورُ مَرُّهُ نَهْجٌ بِأَوْقَاتِهَا (Her şeyin bir zamanı vardır.) (محمد كاظم القزويني الحائري، ص. 22)	42b, 50a, 61a, 90b, 118b
مَنْ نَجَا بِرَأْسِهِ فَقَدْ رَجَحَ (Kurtulabilen kurtulsun.) (محب الدين أبي سعيد عمر العمروي، 2001، 359)	44a
الْإِنْسَانُ عِبْدُ الْإِحْسَانِ (İnsan iyiliğin kuludur.) (أبو محمد محمد محمود بن أحمد بن موسى بدر الدين العيني، 1999، ص. 197)	44b
هَذَا لَيْسَ أَوْلَ قَارُورَةٍ كَسِرَتْ فِي الْإِسْلَامِ	50a, 113a

(İslam'da (İslam yolunda) kırılan ilk şişe değildir.) (أحمد بن عبد الأحد السرهندي الفاروقي النقشبندی، 2015، ص. 410)	
الْإِنْسَانُ عَدُوٌّ لِمَا يَجْهَلُ [Kişi bilmediğinin düşmanıdır (Hz. Ali, 2009: 359/389).]	52b
رَحِمَ اللَّهُ امْرَأً عَرَفَتْ قَدْرَهُ وَلَمْ يَتَّعَدْ طُورَهُ [Kudretini (kaderini) bilip haddini aşmayana Allah rahmet etsin.] (زين الدين محمد عبد الرؤوف المناوي، 2008، ج. 1، ص. 142)	22b, 67b
إِذَا جَاءَ الْقَضَاءُ عَمِيَ الْبَصَرُ [Kaza (kader) gelince, basiret gider. Gözler görmez olur. (es-Sehâvî, 1985: 81).]	82a
لَا تَنْظُرْ إِلَى مَنْ قَالَ وَانظُرْ إِلَى مَا قَالَ (Söyleyene bakma, söylenilene bak.) (http://arabic.balaghah.net/sites/default/files/book/1214/1.pdf , sayfa 12)	85b
لِكُلِّ مَقَامٍ مَقَالٌ وَلِكُلِّ مَقَالٍ مَقَامٌ الْكَلَامُ يَجُرُّ الْكَلَامَ (Her makamın bir konuşma türü/sözü var ve her konuşmanın/sözün bir yeri makamı var. Konuşma konuşmayı/söz sözü gerektirir.) (أبو هلال العسكري 1952، ص. 27)	96a
إِذَا ضَاقَتْ بِكَ النُّلُوى فَفَكِّرْ فِي أَلَمِ نَسْرَحِ فَعُسْرُ بَيْنِ يُسْرَيْنِ إِذَا فُكِّرْتَهَا فَافْرَحِ [Belalar seni bunalttığında hemen Elem Neşrah sûresini düşün. Bir zorluğun iki kolaylık arasında durduğunu düşün ve ferahla!] ³⁰	85b, 120b

Sâfi Efendi, Arabî ibareleri *Cihad-nâme*'nin en çok tahkiye bölümünde kullanmıştır. Müellif, eserinin başında da ibarelere az da olsa yer vermiştir. Eserde, “*Onun hükmünü geri döndüren ve değiştiren bir şey yoktur* (1982 ، عبد العزيز محمد السلطان ، 366:).” ibaresi dört defa ve “*Her şeyin bir zamanı vardır* (22 ص. محمد كاظم الفزوینی الحائري، ص. 22).” ibaresi de beş defa kullanılmış ve bu ifadeler *Cihad-nâme*'de en çok kullanılan ibareler olmuştur. Ayrıca hadislerde olduğu gibi, Arabî ibarelerin içeriğinde de çeşitlilik mevcuttur. İbareler belli bir konu etrafında değil; dünyanın verdiği sıkıntılar, cehalet, Allah'ın büyüklüğü, kader gibi çeşitli mevzularda şekillenmiştir.

Eserde en çok kullanılan ibareler, Hz. Ali'ye aittir. Bu ibarelerden biri, Yavuz Sultan Selim Han kendisinden kaçan kardeşi Sultan Korkud'un deryada olabileceğini düşünerek İskender Paşa'yı onu bulmakla görevlendirmiştir. Sâfi Efendi, beylerbeyi olan İskender Paşa'nın tasvirini yaparken Hz. Ali'nin “*Kudretini (kaderini) bilip haddini aşmayana Allah rahmet etsin* (Hz. Ali, 1997: 591).” anlamındaki sözüne yer vermiştir. Müellif, İskender Paşa'nın Hz. Ali'nin öğüdüne uymayarak denizde kimseyi bir yerden başka bir yere geçirmedeğini ve halka zulmettiğini beyan etmiştir:

“...İskender Paşa ol zamânda kapudân-ı şâh-ı cihân idi emr-i şerîf vâcib-i te'kid hükm-i şâhî vârid olup mazmûn-ı meymûnunda hâliyâ deryâda mîr-i mîrân olan İskender taht-ı hükümet-penâhumda olan bahre karîb ve Cezâ'ır ve sâkin-i emâkin olan kalîl-i sevâddan vü bilâddan 'alâ-küllî hâl herkes kendü merkezinde karar ve re'âyâya tezallumdan âbâ vü ihtirâz رَحِمَ اللَّهُ امْرَأً عَرَفَتْ قَدْرَهُ وَلَمْ يَتَّعَدْ طُورَهُ pend-i sūd bendinden perhîzkâr-ı her-bâr olup bir vilâyetden âhîr memlekete veyâ cihetden bir cihete ki hilâf-ı şer'-i şî'âr u meğâyir-i kânûn-ı ulû'l-eydi ve'l-ebşârdur her kim ol ef'âl-i nâ-pesendîde ve aqvâl-i gayr-ı hamîde ile 'âmil vezîr-i destân olan zu'afâya cevri tezalluma mâ'il ola...” (vr. 22a-22b).

³⁰ Beytin kime ait olduğu tespit edilememiştir.

Mustafa Sâfi Efendi, Hayrettin Reis'in nasihatini dinlemeyerek denize açılan Sinan Reis'in başına gelenleri anlattığı bölümde, “Kaza gelince, basiret gider. Gözler görmez olur. Tedbire zaman kalmaz (es-Sehâvî, 1985: 81).” anlamındaki ibareyi iktibas ederek söylemini kuvvetlendirmiştir: “...Meger ol fârikadan muḳaddemâ bunlaruñ varduğın gördükde bir tūfeng atup *إِذَا جَاءَ الْقَضَاءُ عَمِي* *بِالنَّبْرُ*³¹ *bināgāh-i Sinān Re'īsūn bir gözüne rast gelüp 'ale'l-ğafle ol velīnūñ kelimātınuñ te'sīrinden...*” (vr. 82a).

Arabî ibareler, eserin sadece nesir bölümünde kullanılmamıştır. *Cihad-nâme*'deki şiirlerde de Arapça cümlelere yer vermiştir. Müellif, Hayrettin Paşa'nın Mayorka Kalesi'ni fethettiğinde limana gelen Portekiz gemilerindeki esirleri kurtararak Mayorka Kalesi'ni fethettiğini anlattığı kısımda “Belalar seni bunalttığıında hemen Elem Neşrah suresini düşün. Bir zorluğun iki kolaylık arasında durduğunu düşün ve ferahla!” mealindeki Arapça beyti alarak Hayrettin Reis'in içinde bulunduğu durumu ifade etmek için kullanmıştır:

“...İsbanya Kralı her ḳānde esīr bulsa alup anlara virirdi ya'ni nāmiçün ki bizden artuğın taşra virürüz ne ḳadar inhizāmdur diyü ol la'in-i bī-dīnūñ alduğı esīrler āzād olup ve küffār bī-ḳuşūr tūtulup ḡanīmet alup giderken ḡanīmete ḳatulup esīr alup giderken kendüler esīr olup kelām-ı Hāḳ celle ve'alā **beyt**

*إِذَا ضَاقَتْ بِكَ الْأَلْوَى فَفَكِّرْ فِي أَلْمِ نَشْرَحِ
فَعَسَّرَ بَيْنَ يَسْرَيْنِ إِذَا فُكِّرْتَهَا فَافْرَحِ*

Ol gemileri Cezā'ire gönderüp andan tūrup ḳal'aya daḡı yaḳīn varup der-ḡāl er dōküp ve iḡāta idüp ol gice cem'an metrislerin yapdurup...” (vr. 120b).

SONUÇ

Fetih-nâme türünde yazılan eserlerde âyet ve hadis kullanımları sıklıkla görülmektedir. Çünkü bu eserler; İslâmiyet'in yayılması, zulüm altındaki Müslümanlara ulaşılması, İslâm topraklarının genişletilmesi gibi cihat gayesiyle yapılan gazaların anlatıldığı eserlerdir. Yapılan cihatların ilahî bir dayanağının olması, fetih ve gazaların gerçekliğinin delillendirilmesi için âyet ve hadis kullanımlarına vakanüvisler tarafından ihtiyaç duyulmuştur. Fetih-nâme türünde önemli bir eser kaleme alan Mustafa Sâfi Efendi de *Cihad-nâme*'de âyet ve hadisleri sıklıkla kullanmıştır. Eserde âyet ve hadis iktibaslarının yapılması ve Arabî ibarelerin kullanımı; eserin anlatımını güçlendirip zenginleştirmiştir.

Cihad-nâme'de iki yüz yirmi üç âyet, yirmi üç hadis ve yirmi altı Arabî ibare kullanılmıştır. Bu sayısal değerler; eserin âyet, hadis ve Arabî ibare yönünden zengin olduğunu göstermiştir. Müellif eserinde, tam iktibas ve mealen iktibasa da yer vermişse de en çok nâkıs iktibas yöntemini kullanmıştır. Eserde yüz seksen dört âyet nâkıs iktibas yöntemiyle esere alınmıştır. Sâfi Efendi'nin eseri Arabî ibareler yönünden oldukça zengindir. Özlü söz, atasözü ve beyt şeklinde esere alınan Arabî ibarelerde en çok Hz. Ali'nin sözlerine yer verildiği görülmüştür.

Eserde kullanılan âyetlerin içeriği farklı olmasına rağmen Sâfi Efendi daha çok Allah'ın kudretini dile getiren âyetleri iktibas etmiştir. Altmış üç âyet, bu içerik üzere esere alıntılanmıştır. Cihat emenin önemi de yirmi üç âyetle eserin türüne uygun olarak en çok alıntılanan konu olmuştur. Müellif, muhtelif konularda da iktibaslarda bulunmuştur. Sâfi Efendi, fetih-nâme türünde bir eser yazmışsa da sosyal ve kişisel konuları eserinde olayların gidişatına göre işlemiş ve bu hususlarda iktibaslar yapmıştır. Onun bu yöntemi, eseri tekdüzelikten kurtarmıştır. Hadislerde ve Arabî ibarelerde ise herhangi bir konu etrafında değil, çeşitli konularda iktibaslar yapılmıştır.

³¹ “Kaza (kader) gelince, basiret gider. Gözler görmez olur.” (Es-Sehâvî, 1985: 81). 53 nolu hadisin açıklamasında geçen bir ibaredir.

Sâfi Efendi, eserinin sadece nesir bölümlerinde âyet, hadis ve Arabî ibare kullanımı yapmamıştır. Müellifin şairlik yönünün olması nedeniyle *Cihad-nâme*'de yer alan şiirlerde de iktibaslar mevcuttur. Denilebilir ki, Mustafa Sâfi Efendi'nin Kur'ân ve hadis bilgisi edebî yönü ile birleşmiş ve fetih-nâmede âyetler, hadisler ve Arabî ibareler kullanılırken bu kaynakların konuya uygunluğuna özen gösterilmiştir.

Sonuç olarak *Cihad-nâme*; fetih-nâme türündeki eserlerde kullanılan âyet, hadis ve Arabî ibareler, bunların içerikleri, eserdeki yaygınlığı, müellifin üslubuna etkisi yönünden örnek bir eserdir ve diğer fetih-nâmelere de ışık tutmaktadır.

KAYNAKLAR

- Abdurrahman b. Bâz. (H. 1420), *Mecmû-u Fetavâ XIII*, Dârü'l-Kâsım, Riyad.
- Ali el-Kârî, (1986). *el-Esrâru'l-Merfûa fi'l-Ahbârî'l-Mevzûa*, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut, hadis no: 318.
- CEYLAN, Ö., (2000). *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, Kitabevi, İstanbul.
- DUMAN, F., (2019). *Klâsik Türk Edebiyatı'nda Fetih-nâme Geleneği ve Sâfi Mustafa Efendi'nin Cihâd-nâme'si: İnceleme-Metin*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Isparta.
- el-ACLÛNÎ, (H. 1351), *Keşfü'l-Hafâ II*, Mektebetü'l-Kudsî, Beyrut.
- el-Elbânî, (2000). *Silsiletü'l-Ehâdîsi'z-Za'ife*, C. VI, Mektebetü'l-Me'ârif, Riyad, hadis no: 2822.
- el-Buhârî, (2002). *Sahîhü'l-Buhârî*, Dârü İbn-i Kesîr, Beyrut, Hadis no: 7553.
- el-İmam Ahmed b. Hanbel, (2001). *Müsned XVII*, Müessesetü'r-risale, Tahkîk Şuayb el-Arnaût- Adil Mürşid, Beyrut-Lübnan.
- el-Kuraşî, (1995). *el-Câmiu fi'l-Hadis*, Dârü İbnü'l-Cevzî, Kahire.
- es-Sehâvî, (1985). *el-Mekâsidü'l-Hasene*, Dârü'l-Kitâbü'l- Arabî, Beyrut, Hadis no: 53.
- eş-Şevgânî, (1995). *el-Fevâidü'l-Mecmûa*, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut. Hadis no: 43.
- et-Tirmizî, (1996). *el-Câmiu'l-Kebîr III*, Dârü'l-Garbü'l-İslâmî, Beyrut, Hadis no: 1924.
- et-Tirmizî, (1972). *Sünen-i Tirmizî Tercümesi I*, Yunus Emre Yayınevi, İstanbul, hadis no: 621.
- Hemmâm b. Münebbih, (1987). *es-Sahîfetü's-Sahîha*, Tahkîk: Ali Hasan Ali Abdülhamit, Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut, hadis no: 30.
- H. Ali, (2009). *Nehcü'l-Belaga*, Beyan Yayınları, İstanbul.
- İNAL, İ. Hakkı, (1993). *Mustafa Sâfi ve Vesiletü'l-vusûl ilâ Mabbeti'r-Resûl Adlı Risalesi*, Marmara Üniversitesi İslam Medeniyeti ve Sosyal Bilimler Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- KELEŞ, R., (2016). *Divan Şiirinde Âyet ve Hadis İktibasları*, Kitabevi Yay., İstanbul.
- KÜLEKÇİ, N., (1999). *Açıklamalarla ve Örneklerle Edebî Sanatlar*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Kur'an Yolu Meali*, (2014). Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara.
- Mustafa Sâfi Efendi, *Cihad-nâme*, Rieu, British Museum, Londra, No: 24,958.
- ÖZCAN, A., (1989). *Nev'îzâde Atâî Şakaik-i Nu'maniye ve Zeyilleri II*, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- PAKALIN, M. Zeki, (2004). "Fetih-nâme", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*, MEB Yayınları, İstanbul.
- PARILDI, M. (2007). *Ebu'l-Atâhiye ve Şiiri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Seyyid Muradî, *Fetih-nâme-i Hayrettin Paşa*, Topkapı Revan Kütüphanesi, No: 1291.
- Seyyid Muradî, *Gazavât-ı Hayrettin Paşa*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, No: 2639.
- Şemsettin Sâmî, (2015). *Kamus-ı Türkî*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- YILMAZ ORAK, K., (2013). *Belâgat Geleneğimiz ve Belâgat-i Lisân-ı Osmânî*, Kitabevi Yay. İstanbul.

- عبد الواحد بن محمد تميمي أمدي، (1987). *غرر الحكم ودرر الكلم، مركز البحث والتحقيق للعلوم الإسلامية، مكتب الإعلام الإسلامي، قم، إيران.*
- عبد العزيز المحمد السلطان، (1982). *الكواشف الجلية عن معاني الواسطية، المؤلف، الرياض.*
- طالب عمر أحمد بن حيدرة الكثيري، (2008). *قاعدة الضرورات تُبيح المحظورات: دراسة تأصيلية تطبيقية، الألوكة.*
- موسوعة حكم ومواعظ الإمام الغزالي في إحياء علوم الدين، (2019). *إعداد محمد صالح الضاوي، دار الكتب العلمية، بيروت.*
- تحقيق محب الدين أبي سعيد عمر العمروي، *دار الفكر، بيروت، (2001). ج. 71، ص. 359.*
- أبو محمد محمد محمود بن أحمد بن موسى بدر الدين العيني، (1999). *سنن أبي داود، تحقيق أبي المنذر خالد بن إبراهيم المصري، مكتبة الرشد، الرياض، ج. 6، ص. 197.*
- أحمد بن عبد الأحد السرهندي الفاروقي النقشبدي، (2015). *المكتوبات الربانية، علق عليها مصطفى حسنين عبد الهادي، دار الكتب العلمية، بيروت، ج. 3، ص. 410.*
- أبو هلال العسكري، (1952). *كتاب الصناعتين، تحقيق علي محمد البجاوي - محمد أبو الفضل إبراهيم، عيسى البابي الحلبي، القاهرة.*
- محمد كاظم القزويني الحائري، *شرح نهج البلاغة، المؤلف، د.ت.، مجلد 1، ص. 22.*
- الإضاءة في بيان أصول القراءة - علي محمد الضباع، الناشر عبد الحميد أحمد حنفي، القاهرة، 1938، ص. 174.*
- زين الدين محمد عبد الرؤوف المناوي، الكواكب الدرية في تراجم السادة الصوفية، تقديم وتعليق أحمد فريد المزيدي، دار الكتب العلمية، بيروت، 2008، ج. 1، ص. 142.

İnternet Kaynakları

<http://alfeker.net/library.php?id=4867> (Erişim Tarihi: 02.10.2020)

(القواعد الفقهية - السيد البجنوردي - ج ٧ - الصفحة ٢٩٩)

<http://arabic.balaghah.net/sites/default/files/book/1214/1.pdf>

(شرح كلمات أمير المؤمنين علي بن أبي طالب (ع) - عبد الوهاب - الصفحة ١٢)